

NÉMETH GYULA

EGY JÁSZ SZÓJEGYZÉK AZ ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBAN

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1957 jún. 24.-i felolvasó ülésén.

Melich Jánosnak ajánlom

I.

A JÁSZOK MAGYARORSZÁGON

A régi alánoknak, ennek a nagy iráni népnek egyes ágai — alán, ász és jász néven — még a második évezred első felében is szerepet játszanak a történelemben. Legjelentősebb részük, az oszét nép, a Kaukázusban lakott, mint ma, de számottevő töredékeik laktak Derbendtől a Volga torkolatáig, a kipsak síkságon, az ettől nyugatra eső területen, a Balkán-félszigeten. Laktak alánok Magyarországon is.

Hogy az alánok, akiket magyarul *jász*, a magyarországi latinságban *Jazones*, *Jazyges* vagy *Philistaei* névvel neveztek, mikor és hogyan kerültek hazánkba, nem tudjuk pontosan. A következőket mondhatjuk.

1. A jászok Magyarországon még a XIX. században is szoros közigazgatási egységben élnek a kunokkal. A két népet rendszeren a közös *jász-kun* néven emlegetik. Ez csak egy ősi közösség következménye lehet. A kunok — ezt tudjuk — 1239 körül jöttek Magyarországra, a mongolok elől menekülve, s feltehetjük, hogy a jászok főleg a kun törzs-szövetséggel együtt jöttek Magyarországra. Ezt bizonyítja a kunok és alánok (jászok) együttélése a kipsak síkságon és környékén.

A jászok és kunok történetére vonatkozólag még mindig GYÁRFÁS ISTVÁN műve, „A jász-kunok története” (1870–1885) a legfontosabb munka. Sok anyagot és gazdag bibliográfiát ad FODOR FERENCNEK „A jázság életrajza” (1942) c. terjedelmes monográfiája is. A jászok és kunok kipsaki együttéléséről I. MILLER, OSÉTJ. III, 66 skk., hol össze vannak gyűjtve az Orosz Évkönyveknek a jászokra (Ясы) vonatkozó gyér adatai 965-től 1278-ig. Többek közt ez van itt: „В томже лѣтѣ Ярополкъ ходи на Половѣцкую землю, к рѣцѣ зовомѣй Донъ, и ту . . . 3 города взя Половечскыѣ: Галинѣ, Че(в)ш(л)юевъ и Сугровъ, и приведе с собою Ясы, и жену полони собѣ, Ясыню” [ugyanabban az évben Jaropolk hadba vonult Kunország ellen, a Don folyóhoz, és ott elfoglalt három kun várost, Galint, Če(v)š(l)juevet és Sugrovot és jászokat hozott magával, és fogollyá tett a maga számára egy asszonyt, Jasijnját] (1116; Letop. po Lavr. sp.). MILLER a *Sugrov* helynevet az oszét *surxgūu* (vörös falu) kifejezésből magyarázza, de más, tetszetős

magyarázat is van, vö. KUDRJAŠOV, Poloveckaja stepj, Moskva, 1948, 119–121. l. (KOSSÁNYI BÉLA közlése.) — MELICH JÁNOS: MNy VIII, 1912, 197., 262. l. — B. D. GREKOV—A. J. JAKUBOVSKIJ, Zolotaja Orda³, 1950, lásd a szövmutatót. — Grúziai tartózkodásuk alatt (1120 körül) a kunok az oszétok szomszédai voltak. Vö. D. A. RASOVSKIJ: Annales de l'Institut Kondakov XI, 1939, 99. l. — Vö. még J. KULAKOVSKIJ, Alanī po svedenijam klassičeskich i visantijskich pisatelej, Kiev, 1899 (Оттиск из XIII-й книги «Чтений в Историч. Общ. Нест. — лет.»), 56. l. — E. BRETSCHNEIDER, Med. Res. (1888) II, 84. — W. TOMASCHEK, Alani, a Pauly — Wissowa Reálenciklopédiában. — BARTHOLD, Enzsl. *Allān* és *Sughdāh* címszó alatt. — MELICH JÁNOS úgy gondolja, hogy a kunok és jászok együtt vándoroltak be Moldvából (MNy VIII, 262). — GOMBÓCZ ZOLTÁNNÁL olvasom (Összegy. M. I, 92, j): „Mgr JÁNOS KARÁCSONYI (Magyar Kisebbség, Lugos, II, 1923, 611) indique pour date de l'immigration iazyge — sans faire ses preuves — l'an 1285.”

2. A jászoknak más települési helyei is ismeretesek Magyarországon közeliében (Moldvában: *Iași*, magyarul *Jász-vásár*, továbbá a bizánci határvidékeken). 1365-ben I. Lajos király Kont Miklósnak, Magyarország palatinusának vidini jászokat ajándékozott, akiket a palatinus ejtett fogságba, — családjukkal és javaikkal együtt, azzal az engedéllyel, hogy Magyarországon letelepítse őket. Feltehetjük tehát, hogy a jászok egyes részei a kunoktól függetlenül jöttek Magyarországra.¹

3. A jászokról Magyarországon egy 1318-ból származó oklevél tesz először említést (Országos Levéltár DL. 29 421): „ancille sue empticie nacione Jazonice Elysabeth nominate”.² 1323-ból való Károly Róbert ismert oklevele, „a jászok (Jazones) kiváltságlevele”, amely több jász személynevet tartalmaz.³

4. Magyarországon hat *Eszlár*, *Oszlár* < *Aszlár* nevű helység van. Feltehető, hogy ezekben a helynevekben a jászok neve rejlik:⁴ *as* ugyanis az alánok török neve, a *-lar* pedig a török többesjel; a név valószínűleg kun eredetű. Elgondolkoztató azonban, hogy az *Eszlár* név Somogy megyében már 1229-ben, tehát a kunok betelepődése előtt, *Azalar* alakban, előfordul.⁵

Hol telepedtek le a jászok Magyarországon?

A magyarországi kunoknak és jászoknak meghatározott települési területük, helyesebben közigazgatási körzetük volt: a *Jászság* és a *Kunság*. Később megkülönböztették a Nagy-Kunságot, azaz a kunok eredeti települési helyét Karcaggal és más helységekkel, és a Kis-Kunságot a Duna—Tisza között Kis-kun-halassal. Régen a kunoknak 7 „szék”-ük volt, amelyek közül

¹ GYÁRFÁS, i. m. III, 500; GYÖRFFY GYÖRGY, A kunok feudalizációja. (Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a XIV. században. Szerk. SZÉKELY GYÖRGY, 1953) 249. l.

² GYÖRFFY GYÖRGY, i. h.

³ Facsimilével együtt kiadta GYÁRFÁS: III, 463–65. Új átírásban: JAKUBOVICH—PAIS, Ó-magyar Olvasókönyv, 142–45.

⁴ L. GOMBÓCZ—MELICH, EtSz. *Eszlár* címszó alatt.

⁵ GYÖRFFY Gy. i. m. 250. l.

négy a Dura—Tisza között, kettő a Tizántúlon, egy pedig a Dunántúlon, Fejér megyében (ezt jól jegyezzük meg) volt. GYÖRFFY GYÖRGY szerint ez a kunok 7 nemzetségére vezethető vissza (i. m. 272. l.). GYÖRFFY ISTVÁN szerint a kunok mozgóhelye a Nagyvárad, Temesvár, Szeged, Kis-kunhalas, Lacháza. Árokszállás. Karcag által határolt terület volt. A XVII. században ez a terület Debrecenig terjedt.¹ A jászok települési centruma, a Jászság, a Nagy-Kunságtól, sőt a Tizsától is nyugatra terül el, Jászberény várossal (Berény-szék, GYÖRFFY Gy. i. m. 273. f.) és több olyan helységgel, amelynek nevében a *Jász*-előtag szerepel.

De mindenhol, ahol kun települések vannak, esetleg jász települések is feltehetőek.

Az *Eszlár* 'Jászok' helynév a következő helyeken fordul elő: 1. Szabolcs megyében a Tisza mellett (kb. 10 km-re Tokajtól délre), tehát a mai Észak-Magyarországon; 2. Borsod megyében, délnyugati irányban kb. 50 km-re az előbbi helységtől; 3. Pest megyében Mende és Süly helységek között; 4. és 5. Somogy megyében a Balatontól délre; 6. a régi Dél-Magyarországon, kb. 3 km-re Temesvártól délre.

Jász-falu nevű helységet kettőt ismerünk: 1. Komárom megyében, kb. 18 km-re Érsekújvártól keletre; 2. Pilis megyében, kb. 20 km-re Budapesttől, észak-nyugati irányban. Jász lakosságú helység volt Udol (*Wdol* 1347/1364) Bars megyében, nem messze Zseliztől.²

Magyarországon van még egy-két helynév, amely a *jász* szóval összetéve szerepel,³ de ezek problémája hosszabb kritikai boncolgatást igényel, s ezek a nevek számunkra jelenleg meglehetősen jelentéktelenek.

II.

A MAGYARORSZÁGI JÁSZOK NYELVÉNEK KÉRDÉSE

A kunok és a jászok különböző eredetűek. A kun egy nagy török nép, amely — mint említettük — 1239 körül jött Magyarországra és jelentős szerepet játszott a régi magyar történelemben. A kunok nyelvi szempontból a törökség kipesak ágához tartoznak.⁴

Ezzel szemben a jászok iráni eredetűek, az alánok egy ágát alkotják, szoros rokonságban vannak az oszétokkal.

Georgius Wernherus (Werner) „De admirandis Hungariae aquis hypomnematation” című munkájában írja a XVI. század közepe táján: „Porro extat nunc quoque Jazygum natio inter Hungaros, quos ipsi voce decurtata *Iáz*

¹ GYÖRFFY ISTVÁN, Magyar nép, magyar föld. Budapest, 1942, 28. l.

² Zichy-Okmt. III. 227. (GYÖRFFY GYÖRGY közlése.)

³ FODOR. i. m. 152. l.

⁴ L. „Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós” (Bibliotheca Orientalis Hungarica II. 1932) című munkámat, 51. l.

vocant, ac retinent iidem etiamnum linguam suam avitam et peculiarem, Hungaricae dissimillimam.”¹

Ugyanebből az időből egy másik hasonló tudósításunk is van a jászok nyelvéről, mégpedig Oláh Miklós esztergomi érsektől: „Totius huius Hungariae regnum continet in se nostro hoc tempore diversas nationes, Hungaros, Alemanos, Bohemos, Sclavos, Croacos, Saxones, Siculos [a székelyek azonban magyarul beszéltek], Valachos, Rascianos, Cumanos, Jaziges, Ruthenos et iam postremo Turcas, quae omnes differenti inter se utuntur lingua.”²

A török hódoltság alatt, amikor hatalmas etnikai változások mentek végbe, a jászok elvesztették eredeti nyelvüket. GOMBOCZ alaptalanul vonja kétségbe Werner szavahihetőségét és alaptalanul állítja, hogy a jászok már korábban elvesztették nyelvüket (Streitberg-Emlék 107). GOMBOCZ azt hangsúlyozza, hogy a magyarban egyetlen jász jövevényszó sincs.

Vizsgolt semmi okunk sincs kételkedni abban, amit Otrókoci Főris Ferenc „Origines Hungaricae” című, 1692-ből származó munkájában állít (I, 18), hogy ti. a jászok magyarul beszélnek.

A XIX. század első felében, amikor a nyelvészeti kutatások Magyarországon is megindultak, már nem volt többé semmi anyag a jász nyelv megismeréséhez. Ezért azt gondolták, hogy a jászok — mint „törzs-testvéreik”, a kunok — mindig magyarul beszéltek.

A XIX. század második felében sokat írtak a jászok és kunok eredeti nyelvéről. Történetírójuk, GYÁRFÁS szerint mindkét nép magyar eredetű, s a jászok és kunok mindig magyarul beszéltek. Ilyen alapon adott ki GYÁRFÁS két nagy értekezést a Magyar Tudományos Akadémiánál (1882). Mások támadták nézeteit. Nem tartozik ide, hogy bemutassam e küzdelem részleteit,³ amely sok véleményt hozott napvilágra, de alapjában véve következmények nélkül maradt.

A *jász* szót — annak a felfogásnak megfelelően, hogy a jászság a magyarságnak egy ága — a XVIII. század végén a magyar *ij* 'Bogen' szóból származtatták. FODOR szerint (i. m. 112–13. l.) KAPRINAY ISTVÁN (Hungaria Diplomatica, 1771) a *jász* szót, latinul *Jazyx*, *Jassones*, a magyar *íjas* 'sagittarius' szóval hozza összefüggésbe. DUGONICS ANDRÁS a *jász* szót a magyar *íjász* 'Bogenshütze' szóból vezeti le (lásd SIMAI ÖDÖN: MNy I, 465). Ezt az etimológiát — amely hosszú ideig külföldön is el volt terjedve — mind hangtani, mind jelentéstani okok miatt el kell vetnünk.

V. J. LAMANSZKIJ pétervári professzor állította fel először a magyarországi jászok eredetének helyes elnéletét, s ezzel összefüggésben a *jász* szó helyes etimológiáját, 1899-ben. Ebben az évben előadást tartott Lamanszkij

¹ Scriptores Rerum Hungaricarum (SCHWANDTNER) 2°, I, 847.

² Nicolaus Olahus, Hungaria—Athila. Ed. EPERJESSY—JUHÁSZ (Budapest, 1938): Hungaria, cap. XIX (13), 33. l.

³ Az irodalmat lásd FODOR említett munkájában a 111. és következő lapokon.

a tizenegyedik, kijevei archeológiai kongresszuson (lásd JANKÓ JÁNOS részletes tudósítását az Archaeológiai Értesítőben, XX, 1900, 141. l.), amelyben megállapította, hogy azok a jászok, akiket Magyarországon a kunok társaságában látunk, azonosak azokkal az alán eredetű jászokkal, akik más helyeken a kunokkal kapcsolatban szerepelnek. A magyar *jász* szó pedig nem lehet egyéb, mint az alánok jól ismert orosz, illetőleg szláv neve : *ясы* 'jászok', amely az alánok régi nevéből, az *as*-ból származik (i. h. 142. l.). LAMANSZKIJ azt is megkísérelte, hogy a jászok kiváltságlevelének jász személyneveit az iránból magyarázza.

LAMANSZKIJ teóriája kétségkívül helyes. 1912-ben azután MELICH JÁNOS a MNy-ben módszeresen is megmagyarázta a *jász* nevet az arab — perzsa — török *as*¹ névből. Szerinte a szókezdő *j*- a szlávban keletkezett és a név déli szláv közvetítéssel került a magyarba (ugyanígy a SzófSz.). Ezeknek az eredményeknek az alapján írta azután GOMBOCZ ZOLTÁN „Osseten-Spuren in Ungarn” című értekezését.² Újabban KNIEZSA ISTVÁN határozottan — és azt hiszem joggal —, azt hiszi, hogy a *jász* név orosz eredetű (A magyar nyelv szláv jövevényszavai, Budapest, 1955).

A jász népnév eredetének és a jászok etnikai hovatartozásának kérdése tehát lényegében megoldottnak tekinthető. De a magyarországi latin nyelvű oklevelek jász személynevein kívül, amelyeket LAMANSZKIJ és GOMBOCZ az anyag szórványos volta miatt — mint látni fogjuk — kevés eredménnyel próbált magyarázni, mindmáig semmi anyag nem állt rendelkezésünkre a jász nyelv megismeréséhez.

*

1957 március elején barátom, FEKETE NAGY ANTAL, az Országos Levéltár tudományos munkatársa azt a hírt közölte velem, hogy egy 1422-ből származó oklevél hátlapján egy szójegyzéket talált, amelyben török szavak láthatók. Az oklevélben egy olyan birtokról van szó, amely nem messze fekszik besenyő településektől s így valószínűnek látszott, hogy besenyő nyelvmelékkel állunk szemben. Vagy tíz nap múlva elküldött nekem két jó fényképet a szójegyzékről, amelyben valóban kimutatható volt néhány török szó, azonban a szójegyzék kétségtelenül nem volt török. Ilyen adatok mellett, mint *tabak* *scutela*, *caz* *auca* feltűnt nekem, hogy a jól olvasható latin *aqua* szó mellett korántsem a török *su*, *suw* található, hanem a kétségtelenül indoiráni *dan* szó. Márc. 25-én FEKETE NAGY ANTALTól két átírást kaptam a szójegyzékről, amely számomra nehezen, több esetben pedig egyáltalán nem volt olvasható. Az egyik átírás tőle származik, a másik pedig KUMOROVITZ LAJOS paleográfusunktól. Az ő átírásuk alapján márc. 26-án egy óra

¹ Vö. BARTHOLD, Enz Isl. *Allān* címszó alatt.

² Streitberg-Festgabe (105–110. l.), Leipzig, 1924. — Franciául „Ossetes et Iazyges” címen a Revue des Etudes Hongroises III. kötetében (1925). A két cikk nem teljesen azonos. Mindkettőt kiadta ZSIRAI MIKLÓS „G. Z. Összegy. Művei” I. kötetében.

alatt megállapítottam, hogy jász szójegyzék van előttem, amely több török kölcsönszót is tartalmaz.

A szójegyzék egy kis „nyelvkalauz”, amely egy köszönési formulát, étel- és italneveket, a főzéshez és evéshez szükséges tárgyak neveit és olyan állatok nevét tartalmazza, amelyeknek húsa ehető.

Az oklevél jelzete: O. L. DL. 103.489, és Körmendről, a Batthyány család levéltárából származik. Dátuma: Buda, 1422. jan. 13 után. Tartalma: Csapi Andrásné, korábban Batthyány György özvegye — pert indított Csévi Sáfár István fiának, Miklósnak fiai János és István ellen — a Fehér megyében levő Diód (Diós) kastélya és javai, az ott levő Szent Szabina plébániatemplom és Szent Bertalan templom, Fétel és Kevel birtokok ügyében; Gara Miklós nádor a panaszos javára döntötte el az ügyet, és meghagyta a fehértvári káptalannak, hogy a panasztevőt a nevezett javakba iktassa be.

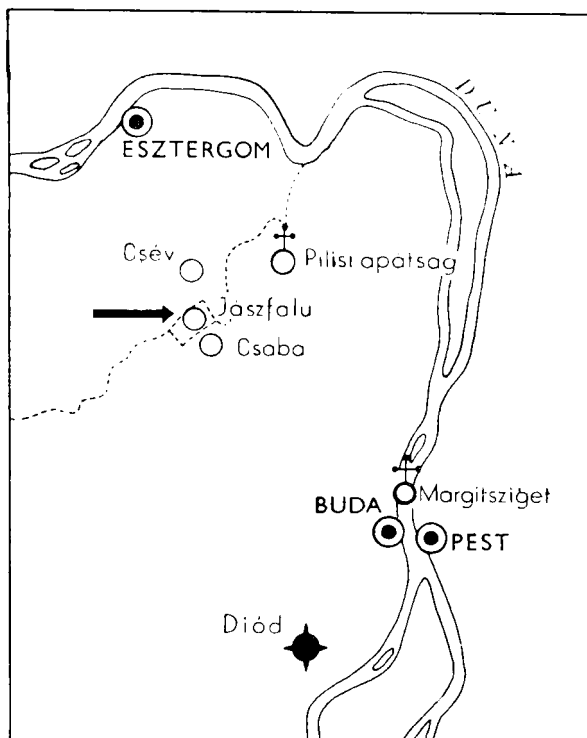
Az oklevél megsérült, csak a bal része maradt fenn. Hátlapján a XVIII. századból származó írással ez olvasható: „Ez csak Copia, nulus jam usus vel valoris.” Ez tévedés, az oklevél kétségtelenül eredeti. (Mindezeket a felvilágosításokat FEKETE NAGY ANTALnak köszönöm).

Az oklevélben dunántúli birtokokról van szó, amelyek fekvése, illetőleg az oklevélben szereplő egyes helynevek megtalálhatók GYÖRFFY GYÖRGY mellékelt térképén (239. l.). Láthatjuk Csév falut és délen Diód-ot, Csév közelében pedig a Jászfalu nevű praediumot.

További felvilágosításokat nyújtanak a GYÖRFFY GYÖRGY által rendelkezésemre bocsátott következő adatok. 1422-ben a csévi Sáfár család birtokrészt adott el Csapi Andrásnak, mint feleségének a birtokrészét (CSÁNKI, I, 19). 1464-ben a Battyáni családot is a csévi birtokosok közt találjuk (i. m. 16). Csév falu határos Jászfaluval, amely a török időkben elpusztult. — Jászfalu jászairól 1325-ben találjuk az első említést, amikor is az esztergomi kereszteslovagok konventje törvény elé idézte a Csaba környékén lakó jászokat („Jazones”), a margitszigeti apácák, Csaba birtokosaival szemben: „Georgium et Nicolaum fratrem eiusdem, item Chatharch, Zudak, Byk et famulum eiusdem nomine Karachinum [MELICH J. szerint: MNY II, 56—57 szláv név] eidem statuerit commitendo, ac Chywach Jazones circa Chabam commorantes...” (GYÁRFÁS, III, 466—67). — 1333-ban a Csévvél szomszédos Kesztole szántóföld összeírásában találunk újabb említést a jászokról, akik két helyen szántották a földet: „... venit ad unam metam terream, que per Jazones arata fuisset... ad tres metas terreas, quas similiter per Jazones aratas fuisse affirmassent...” (Mon. Eccl. Strig. III, 229). — Jászfalu (*Jazfalu*, *Jazfalv*, *Jazfalu*) meg van említve a XV. században (1414, 1455, 1477) BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓNÁL: Pest megye történetének okleveles emlékei, 1938. 135., 209. l. és BÉKEFI REMIGNÉ: A pilisi apátság története, I, 439.

A szójegyzék létrejöttét — erősen egyéni felfogással — a következőképpen képzelem el. A székesfehérvári káptalan megbízta egyik tagját, hogy

a beiktatást a homo regius-szal és megfelelő kísérettel véghez vigye. A küldöttségnek bizonyos időt egy jász helységben — valószínűleg az említett Jászfaluban — kellett eltöltenie. Az pedig tudott dolog volt, hogy az illető jász faluban jászul beszélnek, és célszerűnek látszott egy kis jász szójegyzék összeállítása, hogy gondoskodni tudjanak élelemről és itatról a maguk és lovaik számára. Erre a célra előkerítettek a káptalanban egy jász szerzetest,

A Csév melletti Jászfalu fekvése (GYÖRFFY GYÖRGY térképe)

s az leírta magának az oklevélnek a hátára a kívánt, szerény „nyelvkalauzt”. Természetesen az is elképzelhető, hogy egészen más módon jött létre a szójegyzék.

A szójegyzék készítője egyáltalán nem volt az írás mestere. Gyakorlatlan kezének írása az e korból származó magyarországi iratok közepes nívéja alatt áll. Ismeretei is hiányosak. Néha nem ismeri a mindennapi dolgok latin megfelelőjét, s ilyenkor a megfelelő magyar szó helyettesítésével segít magán.¹

Magyarul jól tudott, de a magyar hangjelölés már nehézséget okozott neki. Jászul viszont kitűnően tudott, s ez számunkra a legfontosabb. A jász-

¹ Az viszont feltűnő, hogy a hat magyar értelmezés közül négy a 7. és 8. sorban található. Ebben a két sorban egyetlen egy latin értelmezés van.

ban csak jelentéktelen hibákat követ el; talányokat ad fel nekünk — ez azonban az anyag természetéből következik. Szójegyzéke a jász nyelv megbízható nyelvelméke.

Írástörténeti megfontolások alapján felmerült az az elgondolás, hogy a szójegyzék és az oklevél nem egyidejű, hogy a szójegyzék a XV. század végén, vagy a XVI. század elején készült. Ez természetesen nincs kizárva, de nem valószínű. Itt két különböző, de azonos korú írással van dolgunk. Az oklevél ideje a szójegyzék idejét is meghatározza. Hogy a szójegyzék nem az oklevél írójától származik, az egészen természetes. Mintát az oklevélből is adok (II. tábla).

Az ilyenféle szójegyzékek nagyon el voltak terjedve az akkori idők kolostoraiban. Néhány közülük napjainkig fennmaradt, több régi latin—magyar szójegyzékünk van. Ha a jász szójegyzéket közéjük állítjuk, jobban meg tudjuk érteni művelődéstörténeti szempontból. A szójegyzék egyes adatainak a magyarázata során rendszeresen hivatkozni fogok ezekre a forrásokra, hogy magyarázataimat biztosabb alapokra helyezzem. Természetesen néhány későbbi időből származó szótárt is idézek.¹ Mint látni fogjuk, a jász szójegyzék adatai néhány esetben feltűnő egyezést mutatnak az egykorú magyar szójegyzékek adataival (SchlSzj., BesztSzj.).

III.

A JÁSZ SZÓJEGYZÉK

FEKETE NAGY ANTAL és KUMOROVITZ LAJOS átírása alapján a nyelvelméket a következőképpen olvasom² (vö. a mellékelt fényképmásolatot [I. tábla], amely majdnem kétszeres nagyítása az eredetinek):

1. *daban horz nahechsa Soje?z??*
2. *panis carnis brodiu(m)*
3. *khevef fit baza fana wi(n)um [wínu(m)?]*
4. *Jaŋca (c?u?m?) oua kapcen [?] píŋeo?/s?*

¹ L. SZABÓ DÉNES, A magyar nyelvelmékek. Budapest, 1952, 42. l.

² Amikor a szöveg filológiai feldolgozásával teljesen készen voltam, a kétséges helyeket még egyszer megbeszéltem a szakértőkkel, FEKETE NAGY ANTALLAL és KUMOROVITZ LAJOSSAL, valamint a középlatin írás és nyelv ismerőivel, HORVÁTH JÁNossal és MEZEI LÁSZLÓval. — Iránistáink, GAÁL LÁSZLÓ, HARMATTA JÁNOS és TELEGDÍ ZSIGMOND kéziratban olvasták munkámat. Mindnyájuknak hálás köszönetet mondok, nagyon sokat köszönhetek nekik.

Talán nem lesz felesleges megjegyezni a következőket. Az oszét nyelvnek két fő nyelvjárása van, az iron (keleti) és digor (nyugati) nyelvjárás. Az előbbi az alapja az irodalmi nyelvnek. — Különleges jelek: *ə* = mint a FUF átírásában; *ɰ* = bilabiális spirans, jelzik *o*-vel, *w*-vel, *ŋ*-val is. Egyéb esetekben utalok MILLER (Grdr.) megfelelő szakaszaira. — Az idegen nyelvű szavakat és idézeteket inkább lefordítottam, de nem tartottam tanácsosnak mindenütt lefordítani. Az orosz nevek és szavak átírásában nem tarthattam meg mindenütt az Akadémia átírási rendszerét.

5. *dan aqua manauona furme(n)tum*
6. *Zabar auena huraz fenu(m)*
7. *karchach arpa hurar ko²[e²]e²u²les*
8. *caja (jo²[e²]te) cocta Oras boza tabak*
9. *feutela Chugan olla odok col²ar*
10. *Gift fomagi(n)um (E) Charif*
11. *caj (C) karak pullus*
12. *Caz auca kuraynu molen??? (+ abbr.)*
13. *lapi(d²e²)s Bah ecus acha fur*
14. *Gal (Bof) Bos fus oves*
15. *Ere jo²[a²]ca(n²) khenge ad e²[v²]f fuporc(us)*
16. *faca capar vas bidellu(m)*
17. *dicega vacca Gu²za doctill²u²[i²]s*
18. *Bucha pacta*

Most vizsgáljuk meg az anyagot, ahogy a szójegyzékben adva van. Egy fordítás nélküli jász köszönő formula, nagyrészt latin, itt-ott magyar értelmezésű jász szavak, összesen mintegy 40 jász szó van előttünk.

1. sor. A *daban horz* ismert oszét köszöntés. Vö. MF. 1575. 1.: *dä bon xorz* 'guten Tag, »dein Tag (sei) gut«, MUNKÁCSMÁL, BLOssV. 12: *dä~bö'n xorz* 'dein Tag sei gut!', Tzetzes alá feljegyzéseiben: *ταπαρχάς*.¹ A köszöntés egyes szavai (MF.) a következők: *dä* 'dein' (iron és dig.); *bon* 'Tag, Vermögen, Wetter, Kraft' (iron és dig.); iron *xorz* ~ dig. *χuarz* 'brav, wohl, Wohl, Heil'.

A sor folytatása: *na*, amelynek megfelel az oszét *nä* 'нам, наш; uns, unser' és *hechsa* — olv. *hēca* —, amely az oszét, illetve iron *χicay* ~ dig. *χecay* 'Herr, Oberhaupt, Hausherr, Schwiegervater' szóval függ össze. Az *s* betű felett jobbra egy vonás látható, amely eltér az *s* betű szokásos jobboldali folytatásának a formájától. Alul egy furcsa kis *a* betű áll, egy *x* formájú jel, éppen olyan, mint a *daban* szó második szótagjában.

A következő szó rejtélyes. HORVÁTH JÁNOS szerint talán nem is tartozik a szöveghez, hanem valami felírás. A szó első betűjét a paleográfusok egybehangzó véleménye szerint *s*-nek kell olvasnunk. Utána ez van: *ofe*. A folytatása olvasható *re*-nek (FÉKETE NAGY ANTAL), *rk*-nak (HORVÁTH JÁNOS) és *z*-nek (MEZEI LÁSZLÓ).

Az első sor tehát így volna fordítható: 'Jó napot gazdánk, —?'.

¹ Vö. MUNKÁCSI: KCsA Kieg. köt. 269; GAÁL L.: KCsA II, 433; J. MORAVCSIK: Byz.-Ngr. Jbb. VII, 1930, 352.; D. GERHARDT, Alanen und Osseten. ZDMG XCIII, 1939, 33–53; V. I. ABAEV, Izv. Ak. N. SSSR, Otd. Obšč. Nauk 7. N° 9, 1935, 881–894; H. HUNGER, Zum Epilog des Johannes Tzetzes. Byz. Ztschr. XLVI, 1953, 302–307; C. WENDEL, Das unbekannte Schlussstück der Theogonie des Tzetzes. Byz. Ztschr. XL, 1940, 23–26. l.; V. I. ABAEV, OsJaz. I, 254–259 (MORAVCSIK GYULA közlései). *bön* 'Glück', MUNKÁCSI, BLOssV. 17.

2. és 3. sor. A második sorban elkezdí a szerző a szójegyzéket, kezdetben, mint korának legtöbb szójegyzékében, felül van a latin szó, alatta az idegen, a jász szó. Három latin szót látunk: *panis carnis brodiu(m)*, azaz 'kenyér', 'hús-' 'leves', és a harmadik sor elején olvashatjuk e három szó jász megfelelőjét: *khevef fit baza*.

A *khevef* szót forrásaimban nem találom. Ennek ellenére azt hiszem, hogy a szó magyarázható. Az oszétban van egy szó: *kābār* 'Stück Brot' (iron és dig.), kaukázusi szó, kaukázusi *k* hanggal (MF.); a kabard *зabaxep* 'Korn, Getreide' (lásd ŠOGENCUKOV, Russko-kabardinsko-čerkeksskij sl., M. 1955; lásd még *zabə*) megfelelője? Azt hiszem, feltehetünk egy *kāvār* alakot. MILLERNél olvassuk (Grdr. 34. l., fent): „Zwischen Tönenden wechselt gelegentlich *b* mit *w*, z. B. *rūbas* und *rūwas* 'Fuchs' [több példát felsorol] . . . w. oss. *bāyānbad* und *bāyānwad* 'barfuss' . . .". Nem sokat változtat a helyzeten, hogy a jász *karbac* 'árpa' ~ oszét *kārvādz* esetében az ellenkező megfelelés van előttünk (vö. 243. l.). Egy fejlődési tendenciával állunk itt szemben, amely a különféle esetekben különböző módon nyilvánul meg. Az *f* betű a *khevef* szóban könnyen érthető íráshiba: a következő szó *f* betűvel kezdődik. Én tehát egy jász *kāvār* 'darab kenyér' szót rekonstruálok. (HARMATTA JÁNOSnak erős kétségei vannak e rekonstrukcióval szemben).

A *fit* szó azonos a 'hús' jelentésű ismert oszét szóval, vö. MF. dig. *fid* ~ iron *fəd*, (ABAEV *фид*).

A XV. századi magyar hangjelölés szabályainak megfelelően a *baza*-nak írt adatot *basa*-nak lehet olvasnunk; az oszét *bas* 'Suppe', dig. *basä* (vö. ABAEV: *бульон*: *tänäg bas* [*tänäg* 'dünn usw.']) szó rejlik benne. Vö. MUNKÁCSI, BLOSSV. 22, 1. magyarázat.

Itt, a harmadik sor utolsó szavánál megváltoztatja a szerző a lejegyzés módját. Innentől kezdve végig a jász szó áll elől, és utána következik a latin vagy magyar értelmezés. Így a jelentés több esetben a következő sor elejére kerül.

A harmadik sor végén ez van: *fana wí(n)um* (a nehezen olvasható *vinum* szót FEKETE NAGY ANTAL olvasta el először). A *fana* megfelelője: iron *sän* 'Wein' ~ dig. *sänä*.

4. sor. A negyedik sor első szava világos; *oua* a latin *ovum* 'tojás' többese, és a *Jajca* megfelel az iron *aik* ~ dig. *aikā* 'Ei' (MF.) szónak, szókezdő *j*-hanggal. — Az *oua* szó előtt egy áthúzott *e*?, *æ*?, *m*?, betű van; ha *m*, lehetséges, hogy a magyar *mony* 'tojás' szó első betűje (HORVÁTH JÁNOS).

A negyedik sor többi része: *kapcen* [?] *piŋeo*? nem világos. A jász szó *kapcen*-nek olvasható, a latin szó pedig talán a *piscium* vagy *piscea*, *piscaria* valamilyen hibás alakja (azaz *ova piscaria*; egy szónak az előtte állóra való vonatkozása másutt is előfordul). Ebben az esetben a *kapcen* szót az oszét *qapdžən* (KASAEV: *χappdžən*) 'mit vielen Kernen, — Samen' szóval azono-

síthatjuk, ami esetleg kaviárt jelenthet. (Vö. középlatin *polygranum* = *oua piscium* = *hal ikra* Szikszai Fabricius szójegyzékében, 46a.) A *piŕeo* szót aligha lehet összefüggésbe hozni a latin *pisum* 'borsó' szóval. Mit jelent az *o* betű fölött levő különös kis vonás?

5. sor. Az első szó *dan aqua*, vö. MF. iron *don* ~ dig. *don* 'Wasser, Fluss'.

Ugyanezen sor második szava: *manauona furme(n)tum*: iron *mänäy* 'Weizen', ABAEV, OsJaz. I. 59: *manäy* (~ dig. *mänäyā*) + *on* szuffixum, amely főnevekből képez melléknévet a magyar *-féle* szónak megfelelően (MILLER: Grdr. 92 l. 19. pont; ABAEV, 594. l.) + az ismert *-a* végződés. Vagyis a jelentés: 'búzaféleség'. A *furmentum* adat (MEZEI LÁSZLÓ olvasata) természetesen elírás a latin *frumentum* helyett. (HARMATTA JÁNOS a *manauona* szóról kifejtett magyarázatomat valószínűtlennek tartja. Vö. 257-8. l., 5. pont.)

6. sor. A hatodik sorban elől áll a zab-neve: *Zabar auena*. de az itt mutatózó jász *zabar* szó megfelelőjét az oszétban nem találtam. Vö. magyar *zab* (de nem *zabar*); BesztSzj.: *zab* 'pabulum'.

A sor másik fele a 'széna' nevét tartalmazza: *huraz fenu(m)*. A *huraz* adatot *huyas*-nak kell olvasnunk, s ez összevethető az osz. (MF.) *χos* (iron) ~ *χuasä* (dig.) 'Heu, Heilkraut, Mittel' szóval.

7. sor. A hetedik sor elején ezt találjuk: *karbach arpa*. Az értelmező szó a magyar *árpa*. Az *árpa* szó a magyarban török jövevényt sző és a szójegyzékben önmagában véve török szó is lehetne. Ez azonban teljesen valószínűtlen, mivel a jegyzékben több magyar értelmezés van, míg török értelmezés egy sincs. Ami pedig a *karbach* szót illeti, ez azonos az osz. (MF.) *kärvädz* 'vierzeilige Gerste', 'sechszellige Gerste' szóval. A szó jász alakjának végső más-salhangzója alighanem zöngétlen.

Ugyanezen sorban a második jász szó a *hurar*, amit egy nem egészen szabályosan írt szó magyaráz. Világos, hogy ebben az alakban a magyar *köles* 'Hirse' (régí alakjai: *cules*-, *kules*-, *kewles*, *keles*, *kwles*, *köles*, *keöles*) szó rejlik, s a megfelelő jász szó: *hurar* az osz. *χor*, *χuar* 'Hirse, Korn' (MILLER: Grdr. 38. l.); MF. iron *χor* ~ dig. *χuar* 'Getreide, Korn'. (ABAEV: poco: *jäy*, dig. *fagü*). A magyar szót MEZEI L. *kavules*-nek olvassa.

8. és 9. sor. 8. sor: *caŕa (fo^o/e^o/ŕe) cocta*. A latin *cocta* jelentése 'főtt', és ez a jelentés az előtte álló 'köles' szóra vonatkozik. Tehát főtt kölesről van szó, és a *caŕa* szónak megfelel az oszét, illetőleg iron *kas* ~ dig. *kasä* 'Grütze, Grützbrei' (MF.) szó.

Az áthúzott *fo^o/e^o/ŕe* betűcsoportot MEZEI LÁSZLÓ a következőképp magyarázza: a *c* betű a *cocta* szó kezdő betűje; az utóbbi szót a lejegyző újból leírta s a fölöslegessé vált *c* betűt a *fo^o/e^o/ŕe* betűkkel együtt áthúzta. A *fo^o/e^o/ŕe* szó pedig (MEZEI szerint *ŕe*) nem más, mint a magyar *föt(t)* ~ *fēt* ~

fēt 'gekocht' szó. (Vö. EtSz.) A lejegyzőnek ugyanis a jász *kasa* szó leírása után nem jutott eszébe a megfelelő latin szó, ezért leírta a magyar *főtt* szót, akkor azonban eszébe jutott a latin szó, s a *fo?fe?ft* után el kezdte írni a latin *cocta* szót. De csak a *c* betűt írta le; nem tetszett neki a dolog és a *c* betűt a magyar szóval együtt áthúzta. — Ami a *fet* olvasatot illeti, én itt nem látok *e* betűt, hanem egy *o* betűt, amely az *f* betű középső vonala felett áll (hasonló középső vonal látható a *furme(n)tum* szó *f*-jében), noha a régi magyarban — mint fentebb említettem — a *főt* valamint a *fēt* ~ *fét* alak egyformán előfordul. A MNySz-ban (I, 966) *fölt köles* található.

Más magyarázatot javasol HORVÁTH JÁNOS. Ő az áthúzott szóban a latin *far* 'dara, gríz' szót véli, s *far(r)a*-nak olvassa, s az egész *farra cocta* 'főtt kása' volna (vö. magyar *darakása*). Ezt a magyarázatot nem kell feltétlenül elvetnünk, de én úgy hiszem, hogy a második betű inkább *o* mint *a*, az alsó része — mint említettem — az *f*-hez tartozik, az *a* betű jobb oldalán levő vonás (!) rendesen másképp van írva; a harmadik betű nem *r*, hanem *t*, és a negyedik nem *a*, hanem *c*.

A *cocta* önmagában nem jelent kását. Nem volna helyénvaló a francia *bouillie* 'kása' szóra hivatkozni, mint jelentéstani párhuzamra.

Oras boza: a *boza* szó a rendesen árpából készült, jól ismert ital török és magyar neve. Egy történeti forrás szerint a bozát különösen kedvelték a kunok, és bizonyosan testvérnépük, a magyarországi jászok is. Ez a forrás Oláh Miklósnak a fent említett „Hungaria” című-munkája. A XVIII. (5) fejezetben, a 30. lapon olvassuk: „In campis Cumanicis praeter vina advectionit, usum habent Cumanici cuiusdam liquoris ex milio et aqua suo more expressi, quam *bozam* vocant.” És ami a megfelelő *oras* jász kifejezést illeti, megvan az oszétban (MF.) ebben az adatban: dig. *uāras* 'Dünnbier'.

A nyolcadik sor végén és a kilencedik elején ez a szó áll: *tabak fetela*. A latin *scutella* jelentése 'tál', s a *tabak* megfelel az iron *tābāy* 'tányér' (vö. dig. *tefseg*) szónak, amely török (vagy perzsa — HARMATTA J.) jövevényszó. (BesztSzj. *scutela thal* azaz 'tál'.)

A 9. sorban következik: *Chugan olla*. A latin *olla* jelentése 'fazék' (BesztSzj. 1296), és a jász *chugan*, olv. *cugan*, összefügg az oszét (dig.) *ciyan* 'Gusseisen. Kessel', (iron) *cūainag*, — *cigon* 'Gusseisen, gusseisernes Geschirr' szóval, mely MF. szerint orosz eredetű (orosz чыры). A fenti oszét szavakat HARMATTA JÁNOS szerint a következőképpen kell magyarázni: itt két különböző szóval van dolgunk, 1. iron és dig. *cigon* < **cugan* (vö. a jász alakkal), 2. dig. *ciyan* = iron *cūainag* < *ciyan* + *īag*.

odok colpar. Sokáig nem tudtam megmagyarázni, s magyarázatom jelenleg sem mentes bizonyos kérdőjelektől, de semmi kétség abban, hogy az oszét, illetőleg iron *ūdāg* ~ dig. *ūdug*, *jedug* és a latin *coclear*, *cochlear* 'kanál' (BesztSzj., SchlSzj.) megfelelőivel van dolgunk. SJÖGREN, Oss. Sprachlehre (Löffel címszó alatt): Вѣдѣк (TELEGDI Zs.).

10. és 11. sor: *Gist fomagi(n)um*. A *fomagi(n)um* nyilván azonos a latin *formagium*-mal, tehát egy sajt-félét jelöl. — utána következik a 'vaj' jelentésű szó. Az oszétban azonban a sajt neve *cəxt* (~ dig. *cɨxd*). Talán nem a szokásos 'sajt' jelentésről van szó. A magyarországi latinságban a sajt latin megfelelője *caseus* (BesztSzj., SchlSzj.). A *formagium* pedig a m. *túró* 'Topfen' szónak a megfelelője. Szikszai Fabriciusnál (199): *caseus* — *sajt*, *formella* — *turo*. A jász *gist* tehát túró-t jelent. Az iron *qəst* dig. *ɣist* jelentése azonban nem 'sajt' és 'túró', hanem 'Frost, frostig' (MF.).

A szójegyzék írója a latin szóban az *r* rövidítése helyett az *n*-ét használta és pedig rossz helyen (MEZEI LÁSZLÓ).

Charif raġ: a *raġ* a magyar *vaj* 'Butter' szóval azonos. *Charif* olv. *carif* megfelel az osz. MF. (iron és dig.) *carv* 'Butter' szónak (MILLER: Grdr. 28. l. 28. §. 1). A *Charif* alak az *r* betű alakja szerint *carf*-nak olvasható, azonban az *r* záróvonala fölött egy pont áll, amilyen a *brodium* (2), *pifeo*² (4) és *lapi-(d²e²)s* (13) szóban is áll az *i* fölött. Az adatot KUMOROVITZ LAJOS is *Chari*²*f*-nak olvassa.

Cĵkarak pullus: latin *pullus* 'csirke' (BesztSzj.: *pullus* 'tyk fiu', SchlSzj. 1806 *pullus* — 'tik') és osz. MF. (iron és dig.) *kark* 'Henne' (MILLER: Grdr. 27. l.). A *karak* előtt álló nagy *c* befejezetlen (MEZEI LÁSZLÓ), — és felesleges. A lejegyző határozatlanságára következtethetünk belőle. A szót először nagy *C*-vel akarta kezdeni, de a betűt nem fejezte be, és utána *karak* alakban írta le a szót. De aztán feleslegesnek tartotta (vagy elfelejtette) a *C*-t törölni.

12. és 13. sor. *Caz auca*: latin *auca* 'lúd', osz. MF. (iron és dig.) *qaz* 'Gans'. (BesztSzj.: *auca* 'lud'). A szó török eredetű, vö. MILLER: Grdr. a 8. lapon alul és a 26. lapon felül.

A 12. és 13. sorban azután ez van: *kuraynu molen*??? (+abbr.) *lapi(d²e²)s*. A *lapides* olvasat HORVÁTH JÁNOSÉ. Az első latin szót MEZEI LÁSZLÓ *molendini*-nek vagy *molendinarius*-nak magyarázza. HORVÁTH JÁNOS a *molendinari lapides* kifejezésre gondol. HARMATTA JÁNOS a második szót *lapi(s)s*-nak olvassa. Szikszai Fabricius a *lapis molaris* kifejezést ismeri. Mindenesetre malomkőről, malomkövekről, talán malomról van szó. Vö. oszét (MF.): iron *kuəroi*, *kroi*, dig. *kuroinä*; ABAEV, OsJaz. I, 60: *kuəroi* — *kurojnä*, KASAEV: *кырои* 'malom'. (A 'malomkö' pedig: iron *fəd* ~ dig. *fɨd* MF. Vö. MUNKÁCSI. BLOssV. 14. III. 9 és e hely kommentárját a 16. lapon.). — Ahogy HORVÁTH JÁNOS helyesen megjegyzi, feltűnő, hogy a latin interpretáció első szavának a végét is, a másodiknak a közepét is javítja a szerző. A *kuraynu* alak szövégi *-u*-ja HARMATTA JÁNOS szerint teljességgel érthetetlen.

Bah ecus: lat. *ecus* = *equus* 'ló', osz. (MF., iron és dig.) *bäx* 'ló'.

Acha fur: a *fú* magyar szó, mely a régiségben elég gyakori s a népnyelvben is előfordul még; rendes jelentése 'vadkacsa' (anas silvestris vel lacustris, anaticula lacustris, eine Art Wasserhuhn; anas querquedula, l. EtSz.).

A jász szót *acca*-nak kell olvasni, vö. osz. (АБАЕВ, s. v. утка) *acc* 'дикая утка (vadkacsa)'. MF.-nál a szót nem találom. — A Beszt. és a SchlSzej.-ben: *fiw* 'ana[s]', l. EtSz. s. v. *fű*.

14. sor. *Gal Bos*: lat. *bos* 'ökör' (BesztSzej.), osz. (MF., iron és dig.) *gal* 'Ochse, Stier'. A szerző a *bos* szót először hosszú *f*-szel vagy talán *Bef*-nek írta s azután ezt a hibás alakot törölte.

fus oves: lat. *ovis* 'juh', osz. MF.: iron *fəs* ~ dig. *fus* 'Schaf'.

15. sor. A 15. sor így kezdődik: *Ere fo(a')ca(n?)*. Az előző szó, mint láttuk, a juh neve volt, — és *üär*, *üäriḡkā* (dig. MF.; iron *üäräḡk*) azt jelenti, hogy 'bárány' (a *üär* — mondja HARMATTA JÁNOS — megvan az ironban is). De nagy nehézségek vannak: a jászban elmaradhat a *u*-, de *or* alakot várnánk (szintén HARMATTA JÁNOS megjegyzése); sajátságos, ha nem éppen lehetetlen is, az *e* jelölés *a* helyett (l. 248. l.); azután a digor alaknak MF. szerint nincs szóvégi *ä*-je (l. 255. l.). A *fo(a')ca(n?)*; az *a* felett van egy kis vízszintes vonás) szót a latinban 'bárány' értelemben nem lelem.

Ugyanebben a sorban a *khṛnge ad efr'lf suporc* szavak nem világosak előtttem. *Suporcus* alighanem a disznó nevével függ össze és a disznó neve oszétul: iron *χṛə* ~ dig. *χṛ*, *χṛi*. Vajon a disznó neve a *khṛnge*? És ennek a szónak a végzete azonos azzal az *-ängä* képzővel, melyet MILLER a Grdr. 90. lapján (5. pont) tárgyal? („Az *-äg* képző [de a mi esetünkben nincs iron *-äg*] = nyugati oszét *-ängä* csak néhány főnévben fordul elő: *kadäḡ*, ny. osz. *kadängä* 'Lobgesang' a *kad* 'tisztelet' szóból; *vasäg*, *vasängä* 'kakas' < *vasən* 'kukorékolni, énekelni'; *äḡsinäg*, *äḡsinängä* 'hím galamb', vö. av. *aḡšaēna*-. A képző ny. osz. alakja mintha arra mutatna, hogy a keleti oszétban az *-äg* — *-ägg*, *-äng* alakra megy vissza.”) Az iron *qūḡ* ~ dig. *ḡog* 'tehén' szóra aligha lehet gondolni. A következő szó, az *ad*, vajon egyeztethető az oszét *äd* '-val, valamivel ellátott' prefixummal, mely az oszétban a magyar -s képző szerepét tölti be? (MILLER: Grdr. 95. l., 97. § 3. pont; *äd-bāḡ* 'lovas', *äd-gärstä* 'fegyveres' stb.) Az *ef* szót paleográfusaink *ef*-nek olvassák (HORVÁTH JÁNOS: határozottan *ef*); talán *vf*-nek is lehetne olvasni, de akárhogy olvasom, nem tudom megmagyarázni. Vagy egy szó az *adef*? Másképpen kell tagolni a sort? Ezekre a kérdésekre sem tudok felelni.

A latin *suporcus* is nehézségeket okoz. Először is sajátságos a *su*—*sus* helyett. S mit jelent *suporcus*? *Sus* a klasszikus latinban a. m. 'disznó', *porcus* pedig 'disznó, malac', de nem így a magyarországi latinban. Itt a következő adatokat találjuk: BesztSzej.: *sus* 'vaddisznó; a vaddisznó nőténye', *porcus* 'disznó', *porculus* 'süldő', *suellus* 'malac', *scrophä* 'eme disznó', *aper* 'kandisznó; vaddisznó'; SchlSzej.: *sus* 'vaddisznó', *porcus* 'disznó', *porciculus* 'süldő', *suellus* 'malac', *scrophä* 'eme disznó', *nefrendus* 'kan', *aper* 'vadkan'; Murmellius: 490 *sus* 'disznó', 491 *porcus* 'disznó'; Calepinus: *sus* 'disznó', *sucula* 'malac, disznócska', *porcus* 'disznó', *porculus* 'disznócska'; Szikszai Fabricius: *Sus*, *Porcus* 'disznó', *porcellus* 'malac'. A *suporcus* jelentése lehet tehát

'disznó' is, de 'disznó és malac' aligha. MEZEI LÁSZLÓ a *suporcus*-t esetleg *subporcus*-szal tartja azonosnak.

16. sor. *faca capar*: *capar* ugyanaz, mint a latin *capra* (vagy *caper*?) 'kecske'; *faca*, olv. *saka* jász szó, vö. osz. MF.: iron *säy* ~ dig. *säyä* 'kecske'. (MILLER: Grdr. 31. l. 3. pont; ABAEV, OsJaz. I, 49.)

ras bidellu(m). A latin *bidellu(m)* a. m. *vitulus* 'borjú', *vas* (*yass*?) pedig ugyanaz, mint az osz. (dig.) *uäs* 'Kalb', MILLER: Grdr. *yäss*, *uäs* ('w. oss.', 37. l.), ABAEV: *теленок*: *yäss* (dig.). A BesztSzej.-ben és más régi magyar forrásokban a magyar *borjú* latinul *vitulus*, de a SchlSzej.-ben szójegyzékünk *bidellus* (1410) alakja is előkerül (1413: *vitulus*). Szerzőnkre jellemző, hogy az *m* rövidítésjelét használja az *s*-é helyett, ami ismét hiányos írástudásával függ össze.

17. sor. *dicega* [KUMOROVITZ LAJOS olvasata, a fénykép a kezdőbetűket nem mutatja] *vacca*. A lat. *vacca* a. m. 'tehén', a *dicega*-val pedig vö. osz. (iron) *dücgä* (*qüg*) 'дойная корова'; Milchkuh, fejőstehén' (MF., s. v. *dücan* 'fejni' ~ dig. *docun*; ABAEV [203]: *дойная корова*: *ducgä qug*).

Guza doctillu [i]s. Itt alkalmasint, mint az előbbi adatokban, valamely ehető állat nevével van dolgunk. Az oszétban (MF.) van is egy szó: iron *qäyaz*, *quazn*, *quaz* 'nöstényszarvas, szarvastehén' ~ dig. *yäyanz*, MILLER: Grdr. 36. l. lent: „w.-oss... *yäyanz* 'Hirschkuh' = o. oss. *quazn*” —, amellyel a mi *guz*-szavunk talán egybevetethető. Kiemelem a *quaz* alakot (ABAEV, OsJaz I, 49: „самка оленя... *quaz* ~ *yäyanz*”), a hangfejlődést illetőleg pedig a *Hurz* nevet (l. 251. l.). A latin *doctillu(i)s*-t mint állatnevet, sajnos, semmiféle forrásból sem tudom kimutatni.

18. sor. Hasonló nehézségekre bukkanunk az utolsó sorban, ahol jól kivehetően *Bucha pacta* van írva. Ezzel — ismét csak talán — az osz. MF.: iron *bodz* 'козел, вожатый в стаде; der Bock' ~ dig. *bodzo* vethető egybe. Ha gyanításom helyesnek bizonyulna, akkor a jász szó olvasata alkalmasint *buca* volna (vö. *säy* ~ jász *saka*). A latin értelmezés homályos előttem.

A 17–18. sorok fenti értelmezését HARMATTA JÁNOS vitathatónak tartja. Szerinte a *dicega* alakot igazolni kellene, a *guza* esetében pedig feltűnő, hogy az archaikus digor *yäyanz* alakkal a jászban egy modern alak áll szemben, a szó *a*-ja is érthetetlen, a *boca* alak tö- és véghangzója magyarázatlan, — s míg a „faca”, „doctillus” és „pacta” értelmezések nem világosak, nem igen juthatunk előbbre.

IV.

AZ EMLÉK HANGJELÖLÉSE

A jász hangok jelölésére a szerző a következő jeleket használja: az egyszerű magánhangzók jelei *a, e, i, o, u* (*v?*); a kettőshangzók jelei

au, ay, aŷ; a mássalhangzók jelei *b, c, ch, chs, d, f, g, h, j, k, kh, l, m, n, p, r, s, f, t, v, (y, ŷ), z*.

Ez az átírás a jász hangokat természetesen csak durván tükrözi, emiatt a nyelvnek bizonyos, talán lényeges hangtani sajátosságai ismeretlenek maradnak, s az is lehetséges, hogy a jászban olyan hangok is voltak, amelyek kis emlékünkből nem is kerülnek elő.

A hangjelölés — amint látom — semmi különöset nem mutat. Ezt mondhatjuk a szöveg hat magyar szaváról is: *arpa* = *árpa* (7), *ko²[e²]v²u²les* = *köles* (7), *ŷot* = *főtt* (8), *boza* (8), *vaŷ* = *vaj* (11), *ŷuv* = *fű* 'vadkacsa' (13). Annak, hogy a rövid *ö* jelölése egyszer *o²[e²]v²u²*, máskor pedig *o*, nincs semmi jelentősége.

A jász szavak hangjainak jelölésében a szerző meglehetősen biztosságot, talán gyakorlatot is árul el. Aligha ez volt az első eset, hogy jász szavakat latin írással jegyzett le. Alapja a korabeli magyar (és latin) hangjelölés volt.

A *b, d, f, g, i, j, l, m, n, p, r, s, t, u, v, y, z* értékéről nincs mit mondanom. A magánhangzók esetleges hosszúsága természetesen jelöletlen. Két mássalhangzójelet látunk a latin *olla, pullus, bidellus, doctillus* (?) és *vacca* szavakban, egy *l*-et a *scutela* szóban. Jelöletlen a kettős mássalhangzó a jász *acca* (13) szóban.

Az *a* azt a hangot jelöli, amelyet az oszétben részben az *a*, részben pedig az *ā* (helyesebben *á*) hang képvisel. Hogy azonban *e* betűjelnek az oszét hangértékeknek megfelelően két hangértéke lehet-e, tehát *a* és *ā*, azt nem tudom.

Az *e* betűnél nehéz kérdések vetődnek fel. — Ha a *heca* 'házigazda' (1) szó *e* hangját ezzel a betűvel írták, aligha vonhatjuk kétségbe, hogy itt az *e* — mint a magyarban gyakran — (zárt, hosszú) *ē*-nek olvasandó, vö. MF. iron *χīcau* ~ dig. *χecaŷ* [*χēcaŷ*]. A magyarban azonban az *e* a nyílt hosszú és a nyílt vagy zárt rövid *e*-hangot is jelöli. Bizonyosan rövidnek olvasandó az *e* a *dicega* 'fejőstehén' (17) szóban és alkalmasint nyílt (rövid) *e*-nek a *kēver* 'darab kenyér' (?) ; 3) és *ere* 'bárány' (?) ; 15) szóban. De *e* kétes esetek nem alkalmasak arra, hogy hangtani következtetéseket vonjunk le belőlük. Még kétségesebbek az olyan esetek, mint *Sofez*? (1), *kapren* (4), *ad e[ŷ²]f* (15). Figyelmet érdemel, hogy *e* jel elég gyakran és merőben problematikus esetekben fordul elő. Újból hangsúlyozni akarom, hogy az *e* az akkori magyar nyelvben mind a (nyílt) *e, é*, mind pedig a (zárt) *ē, ē* hangokat jelöli. Az *e* jel kérdése tehát szójegyzékünkben megoldatlan. (Vö. még *khruge* 15.)

Az *o* az *o* hang quantitása és képzésmódja felől semmi közelebbi tájékoztatást nem nyújt. (A magyarban: *o* és *ō*.)

A *c* két hangot jelöl, mégpedig *c (ts)*-t és *k*-t. Az előbbi hangértékben szerepel a *ce* szótagban, két szóban, a problematikus *kapren* 'halikra' (4) és a *dicega* 'tehén' (17) szókban. A *k* hangot jelöli a *Jaŷca* 'tojás' (4), *caŷa* 'kása' (8), *Caz* 'liba' (12), *ŷaca* 'kecske' (16) szavakban.

A *ch* — mint sok régi magyar nyelvemlékben — a *c* (*ts*), esetleg a *dz* hangot jelöli, emléünkben szó végén és *a*, *u* magánhangzó előtt fordul elő: *karbach* = *karbac* 'árpa' (7), *chugan* = *cugan* 'fazék' (9), *charif* = *carif* 'vaj' (10), *acha* = *acca* 'vadkacsa' (13), *bucha* = *buca* 'kecskebak' (?; 18).

A *chs* a *c* jelölésére csak egyszer, az emlék első sorában, a *hechsa* = *hēca* 'házigazda' szóban fordul elő.

A *h* a Jász Szójegyzékben az oszét *χ*-nak megfelelő hangot jelöli. „Das oss. *χ* ist der hintere gutturale Spirant, den wir im Grus. und Arm. finden, also nicht der deutsche *ach*-Laut” (MILLER: Grdr. 13. l.). Föltételezhetjük, hogy *h* a jász szójegyzékben ezt a *χ*-hangot jelöli. A *χ* palatális spiráns 1422 táján a magyarban már nem volt meg. (L. BÁRCZI GÉZA, Magyar Hangtörténet, 81–82.)

V.

JÁSZ SZEMÉLYNEVEK

A jász nyelv ismeretére van Magyarországon más forrásunk is, nevezetesen a jász eredetű tulajdonnevek — mostanáig csak latin oklevelekben előforduló jász személynevek, mivel jász nemzetségnevekről és helynevekről eddig nem beszéltünk. A Jász Szójegyzék bizonyos hangtani alapot nyújt számunkra a jász tulajdonnevek magyarázatára, és a kutatás ezen a területen a jövőben előbbre fog lendülni. Most részben az eddigi credményeket akarom összefoglalni, részben néhány új adalékot óhajtok nyújtani, hogy bemutassam, hogyan viszonyulnak a magyarországi jász szavak hangtani szempontból a Jász Szójegyzék adataihoz.

Itt azonban egyet-mást előre kell bocsátanom az alán—oszét személynevek jelentésánáról.¹ A magyar oklevelekben előforduló jász személynevek magyarázatával a múltban ismételten próbálkoztak, de még senki sem vállalkozott az alán—oszét személynevek jelentéstani rendszerének az összeállítására, ami ezeknek a vizsgálatoknak az alapja lehetne, noha ennek a feladatnak a legfontosabb részét, az oszét személynevek gyűjtését és jelentéstani rendszerezését különösebb nehézség nélkül el lehetne végezni. Az oszét földön, valamint nyomtatott kiadványokban, a nevek ezrei állnak rendelkezésre. Már MILLER—FREIMAN sok tulajdonnevet tartalmazó szótárának a feldolgozása is nagy haszonnal járna. (L. még CHRISTENSEN kis összeállítását az oszét személy- és családnevekről a Textes ossètes-ben 103–104. Vö. GAÁL LÁSZLÓ: KCsA I, 431.) Nagy számban akadnak — legalábbis az utóbbi évszázadra vonatkozó — kiadatlan névlajstromok a Szovjetunió levéltáraiban. Bizonyára

¹ A névadásról: MILLER, OsEtj. II, 289.

van azonban a régebbi évszázadokra vonatkozólag is némi anyag. És itt vannak a feliratok is.

Felvetődik itt természetesen a kérdés történeti oldala is. Milyen korszakokat különböztethetünk meg az alán—oszét nevek fejlődésében, és mely népek hatottak az alán—oszét névadási szokásokra? Bizonyára van kaukázusi, kipszak-török és orosz hatás.

Az alán—oszét személynévek szemantikájáról némi képet alkothatunk magunknak azoknak az „óoszét” neveknek az alapján, amelyeket MILLER idéz (Grdr. 6). Vannak ebben rokonságnevek: 'apa', 'fiú', 'öcs'. — Olyan nevek, amelyek hősiességet, hatalmat, gazdagságot stb. fejeznek ki: 'híres', 'hatalom',¹ 'előljáró', 'sok lovú'. Vö. MF.-nál ezt az oszét nevet: *Gävz* 'szegény', amelynek épp ellenkező a jelentése. — Eudaimonisztikus nevek: 'kedves, barát', 'sok. nagyon', 'béke, szerencse', 'tisztá'. MF. ezt a férfinevet említi: *Uac* ('istenség, szent, szent hír, prédikáció, tudósítás'). — Színnevek: 'piros', 'fekete', 'sárga'. — Testi és szellemi tulajdonságok: 'nagy', 'jól halló', 'jó szemű', 'sok mindenhez értő'. — Különféle tulajdonságok: 'szürke lovú', 'helybeli, helyi', 'városi' (l. lent 252. l.), 'új', 'régí'.

Mint említettük, már LAMANSZKIJ megkísérelte a magyarországi jász és az alán nevek egyeztetését (i. h. 144. l.). A jász neveket a jászoknak abból a már említett (234. l.) kiváltságleveléből merítette, amely a következő passzust tartalmazza: „...*Larzan* filius *Zokan*, *Jwachan* filius *Furduh*, *Jacobus* filius *Keskene*, *Chareth* filius *Ambultan*. *Demetrius* filius *Gubul*, *Stephanus* filius *Beegzan*, *Paulus* filius *Mokzun*, *Andreas* filius *Chakan*, *Zakaran* et *Georgius* filius eiusdem, *Demetrius* filius *Keĵan*, *Stephanus* filius *Kurman*, *Hurz*, *Arpan*, *Andreas* filius *Zuagan*, *Zaduk* filius *Kalhen*, *Georgius* filius *Magar* et *Petrus* filius *Chamaz* Jazones fideles nostri...”

Az ebben a felsorolásban előforduló jász neveket, amelyeket LAMANSZKIJ csupán az oklevél egy régi, hibás kiadásából ismert, JUSTI *Iranisches Namenbuch*-jában előforduló iráni nevekkal egyeztette, mégpedig a következőképpen: *Keskene* vö. *Kesken* — *Kiskēn*; *Larzan* talán *Ardazanes*, *Lanzan* vö. *Manoyonan*; *Furduh* vö. *furt* φούρτας; *Charet* vö. *Harectaspa*, *Hartasp*; *Chakan* vö. *Xāki*, *Xakpai*, *Xaksar* és *Sahan*; *Kurman*: *Kur*, *Kuru*, *Kuruhan*; *Arpan*: *Arpas*, *Arpates*, *Harpates*; *Chmoz*: *Xamus*; *Hurz*: *Xordad*, *Xurdat*, *Xurdek* vagy *Xurōs*, *Xurōsi*, *Xurōzān*, *Xūrs*; *Beegzan*: *Wehactan*, *Wehdan*; *Mokzun*: *Muškan*, *Mökkas*, *Mökkos*, *Mokkous*, *Mākajos*, *Mākān*; *Zackaraz*: *Sakar* vagy *Sahrzad*—*Satruvaraz*; *Zuagan*: *Sawah*, *Sabakes*; *Zaduch*: *Sagducht*, *Sahakduxt*; *Kohlen*: *Kalahun*, *Kalager*; *Zokan*: *Sahan*, *Tahen*, *Sahin*; *Zwakan*: *Jakanah*, *Jakand*.

¹ MILLER: Ξαράβας, vö. av. *χšadra*- 'hatalom, uralom', oszét *äxsart* 'hatalom, hőstett' és MF. szótárában: *Äxsärtäg*, tulajdonnév a nárt mondákban.

Eltekintve a jász nevek hibás alakjától, nyilvánvaló, hogy LAMANSZKIJ ezeknek a neveknek a megfejtési kísérletében pusztán homályos sejtelmeknek adott hangot.

Két egyeztetése mégis némi figyelmet érdemel.

Az egyik ez: „*Furduh*, vö. *furt*, *φούρτας*.” Erről a névről ezt írja GOMBOCZ (Streitberg—Festg. 109): „*Furduh*... = osset. **Furt-ug* oder **Furt-yg*; oss. *furt* 'Sohn' ... kommt als skythischer Personennamen vor in einer Inschrift von Tanais: *Φούρτας* Sohn des Agathos, Justi, Namenb. 106 aus Latyschew II, 275; vgl. noch **Paðamóφουρτος*, Vorstand einer Bruderschaft in Tanais, Justi 257 aus Latyschew II, 264 (= 'Sohn des Fürsten' [HARMATTA J.: Ha ez a név az óiráni **Fratama-puðra-ra* megy vissza, akkor vagy 'Radam fia' vagy — és ez valószínűbb — 'első fiú' a jelentése]). Suffix *-yg* = westoss. *-ug*, *-ig* — „totes Sekundärsuffix ohne besondere Bedeutung aus altossetischer Zeit”, wie z. B. *näm-ug* 'Korn', *mäs-ug* 'Turm', s. Miller, Die Osseten 90. Die Verbindung schon bei Lamanskij.” — Az egyeztetés nem feltétlenül helytálló. Ebben az oszét szóban: iron *fərt* ~ dig. *furt* 'fia valakinek' (MF.) és a vele összefüggő, GOMBOCZtól említett nevekben *t* van,¹ a jász névben ellenben *d*, és az iron szóvégi *g*-nek a jászban *-k* felel meg (l. 258—9. l.). A jászban tehát nem *Furduh*, hanem **Furtuk* alakot várnánk. (A magyar nyelv régi, 700—800 körül átvett alán jövevényszavaiban az oszét *-g*-nek *-g* felel meg: m. *gazdag* ~ osz. MF.: iron *qāzdaḡ* ~ dig. *γāzduḡ*; m. *méreg* ~ osz. MF. *marg*; m. *üveg* ~ *éveg* 'Glas, Flasche' ~ oszét *avḡ* stb.)

LAMANSZKIJnak az a másik egyeztetése, amelyet GOMBOCZ nem vetett el, ez: jász *Keskene* ~ iráni (JUSTI) *Kiškēn*. *Kešken*. A jász nevet természetesen *s*-szel, nem pedig *š*-sel kell olvasni. Magyarországon, a jászok között a XVII. században előfordul egy *Keskeny* családnév. GOMBOCZ ennek a jász névnek a fejlődésében a m. *keskeny* 'schmal' szóra támaszkodó népetimológiát lát.

Jász személyneveink problémáját GOMBOCZ a Streitberg-Emlékben (1924) „Osseten-Spuren in Ungarn” címen új, kritikai vizsgálatnak vetette alá. Nem szorítkozott csupán a fenti lajstromban foglalt nevekre, hanem tekintetbe vette azokat is, amelyek a GYÁRFÁSTól közzétett oklevelekben találhatók. Először bizonyos elvi kérdéseket tisztáz (108), szóvá teszi a keresztyén nevek kérdését, kirekeszti a magyar és török neveket (*Chamaz*, *Chakan*, *Iwachan*, *Keverge* [ez utóbbi a kiváltságlevélnek egy tőlem nem idézett helyéről való]), és új, módszeres névmagyarázásokat ad.

Ezek közül a kiváltságlevél fentebb idézett részletében előforduló *Hurz* név magyarázata a legfontosabb, vö. osz. MF.: iron *χorz* ~ dig. *χuarz* 'gut, brav, wohl; Wohl, Heil', a mi jász szójegyzékünkben: *horz* (1).

¹ A fontos zelencsuki felirathban (XI—XII. sz.): *Παθαθαρ Παθαθαη φουρτ, Αναπαλ Αναπαλαη φουρτ* 'Bakathar, Bakathai fia, Anbal Anabalan fia' (MILLER: Grdr. 5. l.).

Tetszetős magyarázatát adja GOMBOCZ a *Zudak* névnek, amely egy 1325-ből való oklevélben fordul elő, l. GYÁRFÁS III. 467. (A kiváltságlevélben egy *Zaduk* név szerepel.) Az oss. *suydäk* 'heilig' szóval egyezteteti. Az oszét alakok (MF.) helyesen: *səydäg* (iron) és *suydäg* (dig.), (jelentésük: 'tisztá, szent'), a szabályos jász alak: **suydak*. A jász *γ* (ez MILLER: Grdr. 13. l. szerint az oszétban sokkal érdekesebb és keményebb, mint a német *g* a *Tage*, *Bogen*, *frug* szavakban) kiesése éppen nem magától értetődő. Talán kun közvetítést tehetünk fel. Ebben az esetben egy oszét *-uγ-* > kun *-uγ-* > *-ü-* fejlődés lehetséges — és a *Zudak* *Sūdak*-nak olvasható.

GOMBOCZ elfogadható egyeztetései közé sorolom a *Zakaran* név magyarázatát is: „vielleicht zu oss. **saγar-on*, oss. *saγar* 'Stadt' (aus dem Np.). Zur Bildung vgl. oss. *käu* [qäy] 'Dorf' — *kävon* 'dem Dorfe gehörig' MILLER 92." Az oszét *-χ*-nak kun *-q*-val, illetőleg m. *-k*-val való helyettesítése aligha lehetetlen. Az alán szuffixumot a jászban *-on-* képviseli (*manauona* [5]); magyar *o* > *a* fejlődéssel van itt dolgunk? (Vö. 257-8. l. 5. pont).

GOMBOCZ többi egyeztetése (i. h.) kevésbé meggyőző. Ezek a következők.

Zuagan. GOMBOCZ *Znagan*-nak olvassa, ez azonban nem engedhető meg, mivel az oklevél gondosan megkülönbözteti az *u*-t és az *n*-et, és itt *u* van, nem pedig *n*. *Zuagan*-nak olvassa GYÁRFÁS is, valamint PAIS—JAKUBOVICH. Magyarázatul az osz. MF. *znag* ~ *āznag* 'ellenség' szóra hivatkozik GOMBOCZ, „mit dem Suffix *-on* = np. *ān*". Ez is aligha lehetséges. A jász alak **aznak* volna (vö. MILLER: Grdr. 15 l. alul).

Ambultan, az oklevélnek egy 1669-ből való, megújított példányán: *Ambustan*. GOMBOCZ ez utóbbi alakot tekinti eredetinek, amely szerintem pusztán íráshiba eredménye, és ezzel egyezteteti: szkita „*Ἀμβουστός* Justi 14 aus Latyschew II 264"; hozzáteszi még: „Nach Miller ŽMNP 1886, Okt. 249 ein Part. Praet. von oss. *āmbuzun* 'wachsen' s. Vasmer, Die Iranier in Südrussland 31." Ennek a névnek a magyarázatára még visszatérek.

Mokzun: vö. „talán” osz. MF. *mayz* 'Mark, Hirn'.

Larzan (110. l.): újperzsa *larzān* 'tremens, tremebundus'. Nem lehetetlen.

A *Magar* névvel kapcsolatban ezt jegyzi meg GOMBOCZ (110. l.): „kaum mit *magyar*, damals noch *mogyer*, identisch." Ezzel nem érthetnek egyet. A *magyar* alak már a XIII. században is előfordul (l. A honfoglaló magyarság kialakulása c. munkámban, 335. l. és Zsirai: NyK LIII, 69).

A továbbiakban megemlít még néhány jász nevet. 1325: *Chatharçh*, *Byk*, *Chywach*; 1370: *Bondogaz*; 1409: *Bandagaz*.

Végül megkísérek még néhány magyarázatot adni, előbb azonban egy általános jellegű kérdést szeretnék felvetni.

Feltűnő, hogy a kiváltságlevél jász neveinek több mint fele *-an* végződésű. Ez a végződés a különféle nevekből különböző eredetű. A *Larzan* névben — ha helytálló GOMBOCZ magyarázata — újperzsa, a *Chakan* (< tör.

čagan) névben török participium-végződés, a *Kurman*-ban egy eredetileg arab szó végződése. GOMBOCZ több ízben az alán *-on* suffixumra gondol. Ehhez azt kell megjegyezni, hogy ebben az esetben az *-on* *-o*-jának rövidnek és nyíltnak kell lennie,¹ és hogy az *o > a* fejlődés ebben az időben nem magától értetődő a magyarban, továbbá, hogy az *-on* gyakori volt ugyan az alánban, de használata jelentéstanilag korlátozott volt. Bizonyos esetekben gondolhatunk a jász *-a* (l. 255. l.) + m. *-n*, *-ny* kicsinyítő képzőre is, vagy ennek az *-n*, *-ny* képzőnek a teljesebb *-án*, *-ány* alakjára (l. BÁRCZI, A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék 153). Nem világos azonban, hogy mennyiben jogosult ezeknek a neveknek az alakulásában magyar (és kun) hatást felténnünk. Erősen meggondolandó, amit a 257-8. lapon az 5. pontban mondok.

A következő nevek magyarázatával kívánok foglalkozni.

Ambultan. Fentebb már láttuk GOMBOCZ kísérletét e név magyarázatára vonatkozólag. Évtizedekkel ezelőtt iranista barátom, GAÁL LÁSZLÓ is foglalkozott e név magyarázatával, és a GOMBOCZ-féle tanulmány azon különlenyomatának a szélére, amelyet én adtam neki kölcsön, az *Ambultan* névhez ezt a megjegyzést írta: *āmbaldton* 'nyertem'. Vannak ilyen típusú személynevek az oszétoknál? Mindenesetre azt hiszem, hogy GAÁL LÁSZLÓ megtalálta a magyarázat lényegét. Az *āmbūln* 'gewinnen, verlieren lassen' ~ dig. *āmbolun* ige származékáról van tehát szó (vö. iron *muln* ~ dig. *molun* ua. MILLER: Grdr. 34. l. 37. §. MF.-nál van *āmbūln* < *ā* + *āmbūln* is, vö. MILLER: Grdr. 84. l. 16. pont). A magyarázatban talán az oszét *āmbald* '(meg)nyert' participium-alakból kell kiindulni. Az oszét *-d*-t a jászban *-t* képviseli, és a végződés a magyar *-án(y)* lehet. A másodlagos magánhangzó — l. 258. l. — hiányzik.

Chareth — filius *Ambultan* — *Caret*-nek olvasandó, és az osz. MF. *card* 'gelebt, verlebtes; Leben' szóval (a *cārən* 'élni, lakni' igéből, MILLER: Grdr. 57) vethető össze. A második szótag *e*-je a jász másodlagos magánhangzó, a szóvégi *-t* ~ oszét *-d* ugyanazt a hangtani sajátosságot mutatja, amelyet a szójegyzék jász *fit* 'hús' (3) ~ dig. *fid* ~ iron *fəð* szavában látunk. HARMATTA JÁNOS a *caret* (Opt., egyes 3. sz.) 'éljen' alakra gondol. Lehet, hogy igaza van.

Gubul. Ez a név — ha jász eredetű — csak *Gubul*-nak olvasható, és az oszét *Gābala* személynévvel (l. MF.-nál) vethető össze. Mint nomen appellativumnak a *gābala* szónak jelentése 'kutyakölyök, kölyökkutya' (a gyermeknyelvben); *gābala* iron alak ~ dig. *gābula*. A szónak *gābəs*, *gābəc* alakja is van, s ezek is személynévként használatosak. Csupán ezen adatok alapján nem vetném össze a szót a *Gubul* névvel: a vokalizmus nem egyezik. De már a fentebb idézett oszét adatok alapján is világos, hogy itt egy becéző szóval, ill. becéző névvel van dolgunk, amelynek hangzásbeli változatai természetesek

¹ MILLER: Grdr. i2. l. 2. §. 4. és 9. pont; Munkácsi, BLOssV. 6. l.

és valóban léteznek. A fenti adatok is ilyeneknek tekinthetők, de van iron *qəbəl* 'fiatal állat, malac, kutya' ~ dig. *qibil*, iron *qäbül*, *qäbul* 'das Junge' ~ dig. *qäbola*. És mindez bizonyára a dig. *qumbul* ~ iron *qəmbəl* (MF.: *qumbul*) 'golyócska, gömböcske, bojt, rojt' szóval függ össze. Nem habozom tehát a *Gubul* nevet ezekkel a szavakkal összevetni.

Kurman. Ezt a nevet GOMBOCZ (i. h. 108. l.) mint kun eredetűt a jáász nevektől elkülöníti. A tör. *qir* 'szürke' szóból és a tör. *-man* denom. szuffixumból magyarázza, — tehát nem tud egy török *Kurman* nevet idézni (bár ilyen név lehetséges a törökben), és a szabálytalan tör. *i* > jáász *u* megfelelést sem veszi figyelembe. A név nem török, hanem jáász, az oszétban a *Qurman* (MF.) nevet találjuk. Mint nomen appellativumnak 'кырбан; muselm. Fasten' a jelentése. A szó arab, ill. török eredetű. Az arab és perzsa alak *qurbān*, a török *kurban*. A kipcsak nyelvekben (kazak, karacsáj, balkár, l. KSz X, XV): *qurman* 'áldozat'. PRÖHLE, a karacsáj szójegyzék (KSz X) szerzője a *q'urman*-nál megjegyzi: „A *Q'urman Ali* nevet szívesen adják olyan fiúgyermeknek, akik az áldozati ünnep (*q'urman-bajram*) idején születtek.”¹ Van-e jogunk feltenni mohamedán nevet a jáászoknál? Úgy hiszem, igen. A mohamedán hatás ebben az időben meglehetősen erős volt a kunoknál és az oszétoknál.² Magyarországon már a tizedik században megtaláljuk a *Szoltán* < *Sulān* nevet, l. MELICH JÁNOS, A honfoglaláskori Magyarország, 1925, 42 kk.

Szólhatnék még néhány jáász név eredetére vonatkozó vélekedésemről, de az alán—oszét tulajdonnevek jelentéstanának ismerete hiányában erről inkább nem beszélek.

VI.

A JÁÁSZ NYELV HANGTANI VISZONYA AZ OSZÉTHOZ

A fenti adatokból kitűnik, hogy a jáász nyelv igen közel áll az oszéthoz, hogy voltaképpen két nem különösen eltérő nyelvjárásról van szó.

A jáász nyelv grammatikai eltéréseiről a szójegyzék nem ad semmi felvilágosítást, arról azonban, hogy hangtani és szótani tekintetben miként viszonylik a jáász az oszéthoz, van sejtelmünk. Azt is teljes bizonyossággal kimondhatjuk, hogy a jáász az oszét nyelv dialektusai közül a digorhoz csatlakozik. Különösen feltűnő a jáász és a digor egyezése a szóvégi *-a* (l. 255. l.) eseteiben, az iron *i* ~ dig. *ē* esetében a jáászban *ē* van (l. 257. l.), az iron *a* ~ dig. *u* hangot a jáászban *u*, az iron *a* ~ dig. *i* hangot pedig *i* (?) képviseli; a régi

¹ Vö. még R[ÁSONYI] NAGY LÁSZLÓ: NyK XLVI, 1923, 136. l.; Ua. Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'état des roumains. Ostrnittelurop. Bibl. III, 1936, 8–9. l. Kny. az Archivum Europae Centro-Orientalis I. kötetéből, 1935.

² Az oszétok vallásáról l. MILLER, OsEtj. II, 237 kk.

oszét χ^u képviseletében a jász inkább a digorral egyezik (l. 258. l.). A jászban és a digorban közös a szóvégi *-t* és *-k* megőrzésének tendenciája (l. 258-9. l.). Bizonyos esetekben (pl. *horz*, l. 258. l., *u-?*, l. 258. l.) a jász az ironnal egyezik. Egyébként a jász — mint látni fogjuk — gyakran a maga útját követi.

Kevésbé valószínű, hogy a jászok az alánnak egy régi, a Pontus északi részén ősidők óta élt nyelvjárását beszélték. Nyelvi tekintetben a kaukázusi alánokhoz, vagyis az oszétekhez tartoztak. Itt figyelembe kell venni a jásznak az oszéttel való feltűnő egyezéseit, mint a szóvégi *-ä* (l. itt, lent) esetét stb.

A jász nyelvi maradványoknak azonban az alán nyelv történetének szempontjából jelentőségük van. A szójegyzék a XV. század első felében kelt, de a jászok, akik a szójegyzék nyelvét beszélték, évszázadokkal előbb elváltak népük törzsétől, és valószínűleg már régóta az alánnak egy sajátos nyelvjárását beszélték.

A következőkben a jász nyelv hangtani vonásait akarom összehasonlítani az oszét nyelvével. történeti szempontok nélkül. Magyar nyelvészek, s általában olyan nyelvészek számára, akik nem oszét specialisták, s akik az oszét nyelvi anyag segítségével jász eredetűnek látszó magyarországi neveket igyekeznek megfejteni, hasznos lesz ez az összeállítás, és talán az iranisták számára sem minden gyakorlati haszon nélküli. HÜBSCHMANN, MILLER, ABAEV stb. műveinek segítségével megkísérelhettem volna, hogy az anyagot történetileg tárgyaljam, ilyen munkához azonban nem rendelkezem az iráni hangtörténet részleteinek ismeretével és kritikájával.

1. Először a szóvégi *-ä* (jász *-a*) kérdéséről akarok szólni, amelyet MILLER (Grdr. 3. §, 6. pont, 15. l.) „Nyugatoszét szóvégi *-ä*” címen tárgyal. A jász szójegyzékben ezt a végződést ugyanazokban a szavakban találjuk meg, mint a digor nyelvjárásban és fordítva. Az egyezés igen feltűnő, és csak kevés kivétel van alóla. A szóvégi *-ä* tehát régi alán jelenség. Hogy a kérdés iranisztikai szempontból miként ítélandó meg, arra nem vagyok illetékes. ANDREAS véleményéhez, aki szerint a szóvégi *-ä* későbbi, másodlagos jelenség, mindenestre csak cum grano salis járulhatunk hozzá (GAÁL LÁSZLÓ: MNy XXII, 58).

Tekintsük át először azokat az eseteket, amelyekben megvan a szóvégi *-ä*:

jász	digor	iron
<i>basa</i> 'leves' (3)	<i>basä</i>	<i>bas</i>
<i>sana</i> 'bor' (3)	<i>sänä</i>	<i>sän</i>
<i>jajka</i> 'tojás' (4)	<i>aikä</i>	<i>aik</i>
<i>manayona</i> 'gabona' (5)	<i>*mänäy-on</i>	<i>*mänäy-on</i>
<i>kasa</i> 'dara, kása' (8)	<i>kasä</i>	<i>kas</i>
<i>acca</i> 'vadkacsa' (13)	—	<i>acc</i>
<i>saka</i> 'kecske' (16)	<i>säyä</i>	<i>säy</i>

A szóvégi *-ä* hiányzik :

jász	digor	iron
<i>ban</i> 'nap, Tag' (1)	<i>bon</i>	<i>bon</i>
<i>horz</i> 'jó' (1)	<i>χuarz</i>	<i>χorz</i>
<i>fit</i> 'hús' (3)	<i>fid</i>	<i>fəd</i>
<i>dan</i> 'víz' (5)	<i>don</i>	<i>don</i>
<i>huvas</i> 'széna' (6)	<i>χuasä</i>	<i>χos</i>
<i>karbac</i> 'árpa' (7)	—	<i>kärvädz</i>
<i>huvar</i> 'köles' (7)	<i>χuar</i>	<i>χor</i>
<i>oras</i> 'gyenge sör' (8)	<i>üäras</i>	—
<i>tabak</i> 'tányér' (8)	—	<i>tübäγ</i>
<i>cugan</i> 'fazék' (9)	<i>cigon</i>	<i>cigon</i>
<i>odok</i> 'kanál' (9)	<i>üedug</i>	<i>üidäg</i>
<i>carif</i> 'vaj' (10)	<i>carv</i>	<i>carv</i>
<i>karak</i> 'csirke' (11)	<i>kark</i>	<i>kark</i>
<i>kaz</i> 'liba' (12)	<i>qaz</i>	<i>qaz</i>
<i>bah</i> 'ló' (13)	<i>bäχ</i>	<i>bäχ</i>
<i>gal</i> 'ökör' (14)	<i>gal</i>	<i>gal</i>
<i>fus</i> 'juh' (14)	<i>fus</i>	<i>fəs</i>
<i>uas</i> 'borjú' (16)	<i>üäs</i>	—

Az adatok szerint tehát két rendkívüli eset mutatkozik : jász *manayona* 'gabona', *manayon* helyett (kétséges?) és *huvas* 'széna', vö. dig. *χuasä*.

2. Az oszét *a*-nak az első szótagban a jászban *a* felel meg :

oszét	jász
<i>basä</i> 'leves'	<i>basa</i> (3)
<i>aikä</i> 'tojás'	<i>jajka</i> (4)
<i>kasä</i> 'kása'	<i>kasa</i> (8)
<i>carv</i> 'vaj'	<i>carif</i> (10)
<i>kark</i> 'tyúk'	<i>karak</i> (11)
<i>qaz</i> 'liba'	<i>kaz</i> (12)
<i>acc</i> 'vadkacsa'	<i>acca</i> (13)

Ugyanígy a második szótagban, illetőleg *χu-* után :

oszét	jász
<i>χecau</i> (dig.) 'úr'	<i>heca</i> (1)
<i>χuasä</i> (dig.) 'széna'	<i>huvas</i> (6)
<i>χuar</i> (dig.) 'gabona'	<i>huvar</i> 'köles' (7)
<i>üäras</i> (dig.) 'gyenge sör'	<i>oras</i> (8)

3. Az oszét *ä*-nek (helyesebben *ä*-nak) az első szótagban a jászban *a* felel meg (l. MILLER : Grdr. 12. l. fent) :

oszét	jász
<i>dä</i> 'a te...', <i>nä</i> 'a mi...'	<i>da</i> (1), <i>na</i> (1)
<i>sänä</i> (dig.) 'bor'	<i>sana</i> (3)
<i>mänäy</i> 'búza'	<i>manay</i> - (5)
<i>kärvädz</i> 'árpa'	<i>karbac</i> (7)
<i>täbäy</i> 'tányér'	<i>tabak</i> (8)
<i>bäx</i> 'ló'	<i>bah</i> (13)
<i>säyä</i> (dig.) 'kecske'	<i>saka</i> (16)
<i>yäs</i> (dig.) 'borjú'	<i>yas</i> (16)

Ugyanígy a második szótagban :

oszét	jász
<i>basä</i> (dig.) 'leves'	<i>basa</i> (3)
<i>sänä</i> (dig.) 'bor'	<i>sana</i> (3)
<i>aikä</i> (dig.) 'tojás'	<i>jajka</i> (4)
<i>mänäy</i> 'búza'	<i>manay</i> - (5)
<i>kärvädz</i> 'árpa'	<i>karbac</i> (7)
<i>kasä</i> (dig.) 'kása'	<i>kasa</i> (8)
<i>täbäy</i> 'tányér'	<i>tabak</i> (8)
<i>säyä</i> (dig.) 'kecske'	<i>saka</i> (16)
<i>dücgä</i> 'fejős tehén'	<i>dicega</i> (17)

Vö. még azt, amit a hangjelölés kérdéseinek tárgyalásánál az *e* jelről mondtam. Vajon a jászban bizonyos szókban *ä* (*ä*) > *ä* (= magy. *e*) fejlődés történt? Vagy nálunk a jász *ä* hangot *e* betűvel is jelezték?

4. A digor *ē* ~ iron *ī* megfelelés esetében (MILLER : Grdr. 20. l., 9. § : dig. *xēd* ~ iron *xīd* > m. *héd*, *híd* — régi alán jövevényyszó) a jászban *ē* hang van : *hēca* 'gazda' (1 ; l. fent, 248. l.) ; az iron *yidag* ~ dig. *yedug*, *jedug* 'kanál' szónak a jászban *odok* (9) felel meg. (MILLER : Grdr. 24. l. lent.)

5. Arra nincs példánk, hogy az oszét (zárt) *o*-nak a tőszótagban jász *o* felelne meg, de több példánk van arra, hogy az oszét *o*-nak jász *a* felel meg, akár első szótagban (mindkét példában *-n* előtt, vö. MILLER : Grdr. 20. l., 10. §), akár második szótagban :

oszét	jász
(iron és dig.) <i>bon</i> 'nap'	<i>ban</i> (1)
(iron és dig.) <i>don</i> 'víz'	<i>daŋ</i> (5)
(iron és dig.) <i>cigon</i> 'öntött vas'	<i>cugan</i> 'fazék' (9)
(iron) <i>kuroi</i> , <i>kroi</i> 'malom'	<i>kurajnu</i> (12)
vö. dig. <i>kuroinä</i>	

Az *-on* képző *o*-ját a jászban is *o*- képviseli (?): *manay-on-a* 'gabona' (5).

6. Az iron *ə* ~ digor *u* megfelelés esetében (MILLER: Grdr. 19. l. 7. §, 2) szójegyzékünkben *u*-t látunk, mégpedig a *fus* 'juh' szóban (14): iron *fəs* ~ dig. *fus* MF. Ugyanezt a megfelelést látjuk az oszétben a második szótagban az iron *uidag* ~ dig. *uedug* 'kanál' szó esetében, de a jászban *odok* alak van (9). A jász *kurajnu* 'malom (?)' (12) mellett a digorban *kuroinā*, az ironban *kroi* (MF.), *курой* (*kuroi*; АБАЕВ, s. v. мельница) alak van.

7. Iron *ə* ~ dig. *i* megfelelést látunk az osz. (MF.) *fəd* ~ *fid* 'hús' szóban, melynek a jászban *fit* (3) felel meg. (MILLER: Grdr. 18. l. 5. §.)

8. Az oszét szókezdő *u*-t nem látjuk a Jász Szójegyzékben a következő példákban: *oras* 'boza' (8): digor *uāras*; *odok* 'kanál' (9): iron *uidag* ~ dig. *uedug*, *jedug* (MILLER: Grdr. 24. l. lent); *ere* 'bárány' (?; 15), vö. dig. *uār* 'bárány'. Megvan a szókezdő *u* a jász *uas(s?)* 'borjú' (16) ~ dig. *uäss* szóban.

9. Van példánk a szóvégi *u* eltűnésére is: iron *χīcau* ~ dig. *χeca* 'úr' (MF.) ~ jász *heca* (1; vö. MILLER: Grdr. 21. l., 12. §, 6. pont, 2. j.).

10. Jász szókezdő *j*- jelentkezik az oszét *a*- szókezddel szemben a *jajka* 'tojás' szóban (4): iron *aik* ~ dig. *aikā*. (MILLER: Grdr. 23. l. lent.)

11. A régi oszét *χu*- a Jász Szójegyzékben a következő példákkal, illetőleg a következő módon van képviselve (MILLER: Grdr. 24. l.): iron *χorz* ~ dig. *χuarz* (MF.) ~ jász *horz* 'jó' (1); iron *χor* ~ dig. *χuar* (MF.) ~ jász *huvar* 'köles' (7); iron *χos* ~ dig. *χuasā* (MF.) jász *huvas* 'széna' (6).

12. A jász *karbac* 'árpa' (7) ~ oszét (MF.) *kārvādz* és a jász *kāvār* 'darab kenyér' (?; 3) ~ oszét (MF.) *kābār* szókban *b* ~ *v* váltakozást látunk (MILLER: Grdr. 34. l. fent).

13. Ha a jászban a szóban vagy a szó végén két mássalhangzó együtt van, a kettő közé bizonyos esetekben másodlagos magánhangzó fejlődik. Nincs másodlagos magánhangzó a *horz* 'jó' (1) *gist* '?' (10) szóban a szó végén, nincs a szó belsejében a *karbac* 'árpa' (7), *khunge* 'disznó' (?; 15) szóban. De jelentkezik szó végén a *karak* 'tyúk' < *kark* (11; MILLER: Grdr. 14. l., 3. §, 2.), *carif* 'vaj' (10) < *carf*, *Caret* 'Élet' < *cart(d)* (sznév, l. 253. l.) szókban.¹ Szó belsejében látjuk a jász másodlagos magánhangzót a *dicega* 'tehen' (17) szóban.

14. Az oszét szóvégi *-d*, *-g*, *-γ* (< *-t*, *-k*) hangokat a jászban *-t* és *-k* képviseli (vö. MILLER: Grdr. 27. l., 25. § 2; 27. l. 26. § 1; 30. l., 32. § 2; SJÖGREN,

¹ Az ember itt a *méreg* (de *e* mellett van *mérg-*) ~ oszét *marg*, m. *üveg* ~ *éveg* (e mellett nincs *üvg-*, *évg-*) ~ oszét *avg* (többsé *avgtä*) 'Glas, Flasche', m. *verem* (~ *verm-*) ~ oszét *uārm* szavak második szótagbeli magánhangzójára gondol. Vö. MILLER: Grdr. 23. l. 20. §, GAÁL LÁSZLÓ: MNy XXII, 58. GAÁL LÁSZLÓ felhívja a figyelmet az oszét. *ařag* ('bouteille') alakra, mely CHRISTENSENNÉL — Textes ossètes, 106 — található.

Oss. Sprachlehre, 41. l.; EUGÉNIE J. A. HENDERSON, A Phonetic Study of Western Ossetic. BSOAS XIII, 1949, 58—59. l. HARMATTA JÁNOS és TELEGGI ZSIGMOND közlései.) Példák :

jász	oszét
<i>fit</i> 'hús' (3)	<i>fid</i>
<i>Caret</i> 'Élet' szn.	<i>card</i> , l. 253. l.
<i>tabak</i> 'tányér' (8)	<i>tábäy</i>
<i>odok</i> 'kanál' (9)	<i>üedug</i>
<i>saka</i> 'kecske' (16)	<i>säy-ä</i>

15. Az oszét nyelv különféle *k*- hangjait a Jász Szójegyzék nem tükrözi. Feltűnő a kaukázusi *k̆*-nak (MILLER : Grdr. 13. l. 11. és 15. pont : „*k* gégezárral”) *kh*-val való jelzése a *k̆ävär* 'darab kenyér' (? ; 3 : *kheref*) szóban.

*

A jász nyelv fent tárgyalt hangtani sajátosságai lényegesek és jász nyelvi kérdések tárgyalásánál figyelembe veendők, de az anyag csekély terjedelme nem mindig engedi meg, hogy az említett hangtörténeti tendenciák erőssége tekintetében messzebb menő következtetéseket vonjunk le.

VII.

RÖVIDÍTÉSEK

- АБАЕВ, Осјаз. I = В. И. Абаев, Осетинский язык и фольклор. I. АН СССР, 1949.
 АБАЕВ = В. И. Абаев, Русско-осетинский словарь. С приложением грамматического очерка осетинского языка. Москва, 1950.
 КАСАЕВ = А. М. Касаев, Осетинско-русский словарь. Москва, 1952.
 MF. = В. Ф. Миллер—А. А. Фрейман, Осетинско-русско-немецкий словарь. Ossetisch-russisch-deutsches Wörterbuch. Ленинград (АН СССР). I, 1927; II, 1929; III, 1934.
 MILLER, OsEtj. = Всеволод Миллер, Осетинские этюды. Москва. I, 1881; II, 1882; III, 1887.
 MILLER : Grdr. = GEIGER — KUHN : Grundriss der iranischen Philologie. Anhang zum ersten Band : WSEWOLOD MILLER, Die Sprache der Osseten. Strassburg, 1903.
 MUNKÁCSI, BiOssV. = BERNHARD MUNKÁCSI, Blüten der ossetischen Volksdichtung. Kny. a KSz XX. és XXI. kötetéből.